

Lauri Viinikkala: "Digitaalisia valheita vai historiallista tietoa? Aineellisen todellisuuden, kerronnan ja historiallisen tiedon suhde yhdistetyn todellisuuden teknologiaa hyödyntävissä menneisyyden esityksissä". Lectio praecursoria 26.1.2019

 [ennenjanyt.net/2019/05/lauri-viinikkala-digitaalisia-valheita-vai-historiallista-tietoa-aineellisen-](https://www.ennenjanyt.net/2019/05/lauri-viinikkala-digitaalisia-valheita-vai-historiallista-tietoa-aineellisen-)

Lauri Viinikkala

Filosofian maisteri Lauri Viinikkalan Suomen historian alaan kuuluva väitöskirja "Digitaalisia valheita vai historiallista tietoa? Aineellisen todellisuuden, kerronnan ja historiallisen tiedon suhde yhdistetyn todellisuuden teknologiaa hyödyntävissä menneisyyden esityksissä" tarkastettiin Turun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa 26.1.2019. Vastaväittäjänä toimi dosentti Jessica Parland-von Essen (Helsingin yliopisto) ja kustoksena professori Kirsi Vainio-Korhonen (Turun yliopisto). Väitöskirja on luettavissa osoitteessa

<https://www.utupub.fi/handle/10024/146572>

Koska itseään kunnioittavan humanistin tulee sisällyttää jokaiseen puheeseensa vähintään yksi katsaus jonkin termin etymologiseen taustaan, katson parhaaksi suorittaa tämän toimenpiteen aivan esitykseni aluksi. Lähden siis matkaan väitöskirjani otsikon ensimmäisestä sanasta: digitaalinen.

Sana digitaalinen juontuu latinan sanasta *digitus*, joka merkitsee sormea, varvasta tai sormenleveyden mitta. Englanninkielessä numeroa tarkoittava *digit* on kehittynyt tästä sanasta tilanteissa, joissa lukumääriä on osoitettu sormin. Vähitellen sillä on alettu tarkoittaa kaikkea numeraalista, numeroin ilmaistavaa, numeroihin perustuvaa tai numeronäyttöistä, ja tässä merkityksessä se on lopulta lainautunut myös suomen kieleen. Sanan merkitysten muovautuminen ei kuitenkaan ole päättynyt tähän, vaan vähitellen digitaalista on alettu käyttää synonyymina kaikelle sähköiselle, tietotekniselle tai tietokoneavusteiselle.

Yhdistetyn todellisuuden yhteydessä termiä voi käyttää tässä viimeisimmässä merkityksessä, mutta samalla se palautuu takaisin alkulähteilleen. Virtuaalisessa tai lisätyssä todellisuudessa digitaalisen voi halutessaan ymmärtää sähköisen lisäksi merkitsevän sormeiltavaa, käsin kosketeltavaa ja siten aistein tavoitettavaa. Ympyrä on sulkeutunut, kulunut kielikuvaa käyttäkseni.

Väitöskirjassani olen tutkinut menneisyyden esittämistä yhdistetyn todellisuuden teknologian avulla. Jo alusta pitäen oli selvää, että tällä teknologialla oli muista esitystavoista selkeästi poikkeava suhde menneisyyttä koskevan tiedon välittämiseen – ja tuottamiseen. Teknologiassa ja sen osa-alueista erityisesti lisätyssä todellisuudessa aineellisella todellisuudella – aistittavalla maailmalla, menneisyyden autenttisilla jäännöksillä – on aivan keskeinen asema. Tämä teknologia voi tehdä menneisyyttä

ymmärrettävämmäksi nimenomaan aistiemme kautta. Sen avulla voimme saada käsin kosketeltavaa tietoa menneisyydestä. Samalla se antaa mahdollisuuden osoittaa, minkälaisille aineistoille nämä esitykset perustuvat, toisaalta ottamalla osan aineellisesta lähdeaineistosta suoraan osaksi esitystä, toisaalta linkittämällä sähköisesti esityksen eri osat niitä koskeviin muihin tekstuaalisiin, kuvallisiin ja aineellisiin aineistoihin. Kehittyneintä digitaalista teknologiaa edustava yhdistetty todellisuus kytkee omat luomuksensa vankasti osaksi fyysistä todellisuutta. Sähköinen ja aineellinen maailma sulautuvat yhteen. Sähköinen tieto tulee aistein omaksuttavaksi ja käsin kosketeltavaksi.

Tällaisella todellisuuksien yhdistelmällä on kuitenkin myös omat ongelmansa. Niistä keskeisin lienee, että parhaimmillaan se tuntuu niin todelliselta. Kuvitellaan, että lähdemme nyt yhdessä tutustumaan johonkin tällaiseen menneisyyden esitykseen. Menneisyys tuntuu heränneen uudestaan henkiin ympärillämme sukeltaessamme koko kehoinemme ja kaikkine aisteinemme virtuaaliseen rekonstruktio maailmaan tai digitaalisesti vanhennettuun historialliseen rakennukseen. Ja silti ei, aikakonetta ei vielä ole keksitty. Kellon viisari ei ole kulkenut kahden sekuntipiirunkaan väliä vastapäivään. Jos siis aistimme uskottelevat meille meidän loikanneen ajassa taaksepäin, ne valehtelevat. Valheeksi – ja nyt olen päässyt jo otsikkoni toiseen sanaan, mutta älkää pelästykö, en aio käydä sana sanalta läpi koko otsikkoani – valheeksi olemme tottuneet nimittämään jotain mikä ei pidä paikkaansa, jotain, mikä ei ole totta. Ovatko tällaiset digitaaliset rekonstruktioit siis aina valheita, ne kun väistämättä ottavat ylleen menneisyyden valeasun, vaikka ovat osa samaa aikakautta meidän itsemme kanssa?

Turun Pyhän Hengen kirkon virtuaalinen rekonstruktio.

Olen nyt havainnollistanut teille ongelmani kuljettamalla teitä hetken mukanani kaksinkertaisesti kuvitellussa maailmassa, sanallisesti tuotetussa kuvassa digitaalisesti tuotetusta aineellisen todellisuuden kuvajaisesta. Kumpi näistä kahdesta luomastani varjomaailmasta oli petollisempi? Se, joka petti aistejamme väittämällä, että historia on herännyt henkiin ympärillämme vai se, joka näennäisen viattomien sanojen avulla mieltämme pettämällä sai meidät kuvittelemaan, että aistejamme petetään?

Kun historia esitetään meille kielellisessä muodossa, kuvittelemme tekstiä lukiessamme tai sanoja kuunnellessamme myös menneisyyden aistiympäristön, johon kuulemamme sijoittuu. Kertoja on tulkinnut menneisyyden maailman sanoiksi, jotka me puolestaan tulkitsemme jälleen menneisyyden maailmaksi. Kertojalla, varsinkin, jos hän on menneisyyttä kuvaava historiantutkija eikä aikalainen, ei suinkaan ole ollut suoraa

pääsyä aikojen taakse, vaan hän on todennäköisesti lukenut ja tulkinnut tekstejä, jotka ovat jonkun aikalaisen sanallisen muodon ottanutta tulkintaa siitä, mitä tämän ympärillä on tapahtunut. Kysymys voi pahimmillaan olla hyvinkin moninkertaisista representaation representaation representaatioista. Tämä ei vaikuta ainakaan yhtään luotettavammalta keinolta menneisyyden tavoittamiseksi kuin suoraan aisteille tarkoitettu rekonstruktio, jossa niin tulkinnanvarainen kuin se onkin, saattaa sentään olla muutama päällekkäisten representaatioiden kerrostuma vähemmän.

Lyhyesti sanoen, yhdistettyyn todellisuuteen perustuvat menneisyyden esitykset eivät ole sen valheellisempia kuin kielellisestään esitykset, ehkä jopa vähemmän – ainakin niin kauan, kun puhutaan pelkän menneisyyden aineellisen todellisuuden rekonstruoinnista eikä siihen välittömästi aikalaismielissä kytkeytyneistä merkityksistä. Niin kauan, kuin esitys ei väitä: "Minä olen menneisyys." tai edes: "Minä näytän, millainen oli menneisyys." vaan ainoastaan: "Minä näytän, millainen menneisyys on saattanut olla." ei oikeastaan ole edes mielekästä puhua totuudesta tai valheesta, vaan luotettavammasta tai epäluotettavammasta kertomuksesta.

Yhdistettyyn todellisuuteen perustuvien menneisyyden esitysten tapauksessa joudumme siis tekemisiin todella monien erilaisten tekijöiden kanssa: menneisyys ja nykyisyys, digitaalinen ja aineellinen todellisuus, tieto ja tulkinta, totuus, valhe ja kerronta. Toivon, että tähänastisen esitykseni perusteella olette vähintään yhtä hämmentyneitä kuin itse olin pohtiessani, millainen näiden kaikkien eri muuttujien välinen suhde oikeastaan voisi olla.

Toisinaan käy niin, että olemukseltaan abstraktit ongelmat ratkeavat, kun niitä tarkastelee empiriasta kumpuavaa konkretiaa vasten. Tällainen menetelmä oli hyvin keskeinen omassa tutkimuksessani. Kysymys ei kuitenkaan ollut siitä, että olisin vain koetellut teoreettisten ajatusrakennelmieni kestävyyttä käytännössä. Päinvastoin, monet luonteeltaan teoreettiset pohdinnat kumpusivat suoraan käytännön havainnoista kahdessa monitieteisessä ja yhdistettyä todellisuutta menneisyyden esittämisen välineenä tutkineessa hankkeessa. Empirian tehtävänä ei siis ollut niinkään vahvistaa tai kumota teoriaa, vaan ensisijaisesti synnyttää sitä toisten teoreetikkojen ja mahdollisiin myöhempiin tutkimuksiin sisältyvän empirian vahvistettavaksi tai kumottavaksi.

Empiria kuitenkin auttoi hiomaan teoriaa (ja päinvastoin). Sen tukemana kiteytyi varsinainen tutkimusongelmani muotoon: "Millainen on aineellisen todellisuuden, kerronnan ja historiallisen tiedon välinen suhde yhdistettyyn todellisuuteen perustuvissa menneisyyden esityksissä?"

Tämän ongelman purkaminen oli tietysti mielekästä aloittaa niistä tekijöistä, jotka selkeimmin erottivat yhdistettyyn todellisuuteen perustuvat esitykset muista esityksistä, ennen kaikkea aineellisen todellisuuden keskeisestä roolista. Aineellinen todellisuus, se, mitä menneisyydestä on säilynyt nykypäivään, nosti tietysti sekin esiin omat ongelmansa. Ei ollut lainkaan itsestään selvää, millainen suhde vaikkapa menneisyydestä nykypäivään säilyneillä esineillä on aikaan, josta ne ovat peräisin. Mitä ne voivat kertoa tuosta ajasta

nykyhetkessä? Tähän kysymykseen vastaamisessa autenttisuuden käsite osoittautui erityisen hyödylliseksi, mutta kahteen alakäsitteeseen, historialliseen ja vastaavuudelliseen autenttisuuteen jaettuna.

Nämä autenttisuuden kaksi alakäsitettä kertovat menneisyyden jäännösten kahtalaisesta roolista menneisyyttä koskevan tiedon välittämisessä. Ensinnäkin ne ovat lähteitä omasta ajastaan. Oman korkean ikänsä voimalla ne todistavat siitä, että on ollut menneisyys, joka on ne tuottanut. Tällöin kyse on historiallisesta autenttisuudesta, menneisyyden jäännösten pitkästä iästä.

Sen lisäksi, että menneisyyden jäännökset todistavat menneisyyden olemassaolosta, ne voivat myös antaa vihjeitä siitä, minkälainen tuo menneisyys on saattanut olla. Ne kertovat menneisyyden aineellisesta hahmosta sitä enemmän, mitä lähempänä ne ovat omaa alkuperäistä olemustaan. Nyt kysymys on vastaavuudellisesta autenttisuudesta, siitä, että menneisyyden jäänteiden nykyinen olemus vastaa niiden olemusta menneisydessä.

Kummankin autenttisuuden arvioimiseksi tarvitaan historiallista tietoa, tietoa, joka osoittaa vanhan vanhaksi ja toisaalta esittää tulkinnan siitä, millainen vanha olisi uutena saattanut olla. Paradoksaalisesti, mitä enemmän jossain menneisyydestä säilyneessä esineessä on kulumia, kolhuja ja patinaa, jotka kielivät sen pitkästä iästä ja osoittavat sen historiallista autenttisuutta, sitä vähemmän se vastaa omaa mennyttä ulkoasuaan, sitä vähemmän se on vastaavuudellisesti autenttinen ja sitä enemmän se vaatii tulkintaa tuekseen.

Oman lisänsä historiallisen ja vastaavuudellisen autenttisuuden problematiikkaan tuo myös se, että esimerkiksi monet museoidut historialliset rakennukset on pyritty palauttamaan aikaisempaan asuunsa. Restauraation kautta – kun se on perustunut oman aikansa historialliseen tietoon – näistä rakennuksista on tullut vastaavuudellisesti entistä autenttisempia, mutta samalla historiallisesti vähemmän autenttisia, niihin kun on lisätty uusia, joskin mennyttä jäljitteleviä osia.

Sama jaottelu toimii myös silloin, kun menneisyyden aineellisia jäännöksiä muokataan digitaalisesti. Tässä tapauksessa vain voi lisätä kohteen vastaavuudellista autenttisuutta heikentämättä vähääkään sen historiallista autenttisuutta. Kun jokin esine tai rakennus näin voi samanaikaisesti kaikessa kuluneisuudessaan ja kaikkia oman historiansa kerrostumia kantaen näyttäytyä virtuaalilasien tai mobiililaitteen kameran läpi katsottuna uuden veroisena, on myös menneisyydestä kertomiseen tullut uusi ulottuvuus. Erityisesti tablettien tai älypuhelimien kameran kautta katsottavaksi tarjoutuva lisätty todellisuus tuo tämän selvästi esille.

Sama kohde voi samanaikaisesti olla sekä oma itsensä nykyhetkessä että oman aikaisemman olemuksensa rekonstruktio näyttöruudulla. Muutos kahden ajanjakson välissä on tullut yhdessä ajan hetkessä näkyväksi. Samalla, kun tällaiset menneisyyden esitykset kertovat siitä, minkälainen menneisyys on saattanut olla, ne tuottavat myös

toisen kertomuksen siitä, mikä on muuttunut menneisyyden ja nykyisyyden välillä. Yhdistetyn ja etenkin lisätyn todellisuuden tapauksessa tämä kertomus muutoksesta tulee erityisen selvästi esille.

Jotta nämä molemmat kertomukset olisivat mahdollisimman selkeitä ja ymmärrettäviä niiden tulisi erilaisten aistiympäristöjen rekonstruktioiden lisäksi sisältää tiedot siitä, minkälaisille lähdeaineistoille, tulkinnoille ja valinnoille ne pohjautuvat. Esitysten yleisölle on tarjottava tiedot siitä, kuinka vankalla pohjalla heidän näkemänsä, kuulemansa, tuntemansa, ja jopa haistamansa ja maistamansa aistiympäristörekonstruktio ovat. Lisäksi esitysten tulisi tarjota ainakin jonkinlaisia avaimia sen ymmärtämiseen, minkälaisia merkityksiä aikalaiset ovat omille aistihavainnoilleen antaneet.

Ei nimittäin pidä missään tapauksessa olettaa, että aikalaiset olisivat ymmärtäneet näkemänsä tai kokemansa samalla tavalla kuin nykykatsoja tai kokija – tai edes keskenään samalla tavalla. Nykykatsoja lisää näkemänsä vanhan rakennuksen rekonstruktioon lähes automaattisesti käsityksen vanhanaikaisuudesta vaikka aikalainen saman näköhavainnon tehdessään yhdisti siihen nykyaikaisuuden ja uutuuden määreet. Tällaisten erojen välittäminen nyky-yleisölle tuntuu melko vaikealta ilman kielen apua. Niinpä yhdistettyyn todellisuuteen perustuvat menneisyyden esityksetkin tarvitsevat kaikessa moniaistisuudessaan yhä edelleen kielen apua. On tietoa, jota kieli ei voi välittää, mutta yhtä lailla on myös tietoa, jonka välittäminen ei – ainakaan toistaiseksi – onnistu mitenkään muuten kuin kielen avulla.

Kiteyttääkseni tutkimustulokseni:

Aineellisen todellisuuden, kerronnan ja historiallisen tiedon välinen suhde yhdistetyn todellisuuden esityksissä näyttäytyy seuraavanlaisena:

- Historiallinen tieto määrittää aineellisen todellisuuden historiallisen ja vastaavuudellisen autenttisuuden.
- Autenttisuutensa kautta aineellinen todellisuus yhdistettynä kielen ja digitaalisten lisäysten muodossa esitettyyn historialliseen tietoon tuottaa menneisyyden esityksen.
- Menneisyyden esitys sisältää kaksi kertomusta, kertomuksen menneisyyden luonteesta ja kerto-muksen muutoksesta.
- Molemmat kertomukset tuottavat uutta ei-kielellistä (ja kielellistä) historiallista tietoa.
- Ollakseen akateemisen arvioitavuuden kriteerit täyttävää on menneisyyden esityksen sisällettävä myös esittämiensä kertomusten taustoista kertova ns. paradata.

Niinpä historiallinen tieto itse tuottaa jatkuvassa uudelleentulkinnan prosessissa, yhdistettynä aineelliseen todellisuuteen ja digitaalisiin lisäyksiin, yhä uutta historiallista tietoa.

Näistä tuloksista ja niiden perusteluista voinemmekin nyt ryhtyä käymään tarkempaa keskustelua.